

~~К-6575~~ *vr8* П126626
МОЛОДНЯК

Ц К Л К С М У

1929 vr8

СЕРПЕ

192

€

І Н А
О КОП.

126626

V.N. Karazin Kharkiv National University

00516234

1

34

35

4

~~ПР. 1937.~~

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА
С. ЄВЕНТОВА, П. УСЕНКА

~~БІБЛІОТЕКА
ХДУ
№ 2197
ЛІТЕРАТУРА~~

8
—
(32)

~~2162
Каб. Микола і Лена.~~

~~5132
24084
ЛІТЕРАТУРА
№ 24084
Процесуальний~~

68
55

СЕРПЕНЬ

1929

ХАРКІВ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Держтрест „Харполіграф“
Друга друкарня
ім. В. Блакитного
Харків
вул. Карла Лібкнехта, 13

Ідуть над нею дим і день
І праці безупинний біг
Дзвенить джерелами надхнень
Індустріяльних весен сміх!

СТ. КРИЖАНІВСЬКИЙ

ПРОВІНЦІЯ

Біля оспіваних тополь,
На прозаїчному світанні
Зустріну я не поклик волі,
Зустріну провінційну твань.
Нехай відходе хтивий сон.
Я вулицями—мов сновίδα.
Іде за плечами шабљон,
Що тїнь врочисто-гордовита.
Провінція! Це ти в тенета
Взяла горіння і екстаз
Столику тїнь свою поету
Кладеш на серце раз-у-раз.
Плямить традицій зла осуга
Врочисті пориви дерзань.
(Ну що ж, ізнов хїба про твань,
Про клейно клятої задухи).
Зростав на ліриці Сосюри...
(Де Гайне, Гете, де Байрон?)
Чи стану вище понад мури
Що ім'я їм просте—шабљон.
І лиш часом далекий гомін:
Життя столиці... І дарма!
І знов навкруг усе знайоме,
І знов провінція сама...
Борсаюся, крізь біль, до волі
Крізь хижу провінційну твань.
Там де оспівані тополі
Чекають сонячних світань.

ВАСИЛЬ БАСОК

НА ШАХТИ

«Ой, ти кò-валь, кòваль кова-лен-ко,
Чо-ом не куєш рано пора-нè-е-нько?
Чи у тè-бе заліза немає,
Чи у тè-е-бе...».
...І пісня в гуркоті розтала,
Як поїзд гусінню поліз.
Село, немов овець стара,
Метнулось клунями за ліс...
Прощай, зелене Придесення,
І вбогі села по лісах!—
Там не одній вночі Оксені
Косу на самоті чесать.
І виглядять на шлях щоранку,
Як сонце вирветься з-за хмар,
Чи не вертає з полустанку
У чорній шкірянці шахтар...
Вже зникли десь червоні плахти
На полустанку золотім...
Прощайте,
гей, бори густі!
Прощайте, вулиця й дівчата!..
І хлопці, сум затамувавши,
Іржуть під п'яную гармонь:
— Ану, трьохрядку розсупонь!—
Ех, де не пропадало наше!..
— Дайо-ош!—
«Д'ех бариня з пири-бором
Ночувала під за-бором.
Гох'и бà-рриня.
Ой, судà-риня.
Задається девка Фаня,
Що в новому сарафані—
Як-же.—Бà-рри-ня,
Ще й судà-риня.
Може й кращу полюблю,
Коли грошей зароблю:
Куплю ко-жан-ку
Чуба йòрр-жи-ком...
Ех-хі!.. і...»
Де трохи смутку—веселіше.
Та де там смуток?—
Смуток зник!

Нехай там протокола пише
Й лютує грізний провідник,
Бо розходились хлопці п'яні
Аж ходить ходором вагон.
Не дарма в Мотрі самогон
Пили до ранку на прощання..
...А поїзд далі, далі... далі
В незнаний степ,
Кудись за Дон.
Берези вітами гойдали
І мчали з соснами слідом...
В далекий степ,
В життя незнане
Яка їх сила понесла?—
Чи в юних грудях злив буяння?
Чи злидні вбогого села?
І те і те.
І є між ними
Не 'дин розхристаний хлопчак
Що мріє в шкірянці і «шіммі»
Вернутись до «своїх дівчат».
А є такі,—їх інше манить,
Як я,—що в розквіт юних літ,
Десь у забутому селі
Ім стало тоскно,
до нестями...
Вітаю тих, що залишили
Гнізда родинного поріг,
Й пішли з вогнем в крицевих жилах
Шукать в житті нових доріг
Такі ж колись в Сибір ходили,
Пливли з Колумбом в океан...
О! Скільки є краси і сил
У вирі життєвих змагань!
Нехай під стоголосий гомін
Журба спітка когось із них
Й тоску по пролісках і гонах
Залле він в гаморі пивних,
Нехай...
Вперед без вороття
Ідять тернистими шляхами!
Хтось упаде, а хтось затямить
Науку нового життя...
Ось цей,—розхристаний, чубатий
В очах замріяність якась,

Але в ньому я й зараз бачу
Майбутнього робітника.
Життя зітре всю мрійність, хлопче,
Й нестримну буйність юних сил
Ти синьоблузим комсомольцем
Для будівництва віддаси...
Гей, ниви, селища, простори,
Синів Республіки плодіть!
Живем,—
Щоб виріс новий світ
З бурхливих хвиль людського моря!..

Так-так... так-так... так-так...

Це так—

Колеса думам моїм

В такт.

Кого цей цокіт

Колеса

У мрійнім сні

Не колисав?..

Ніч лине степом...

У вікні—

Далекі станції...

Огні...

ПЕТРОЛІСОВИЙ

НАШІ СЛОБОЖАНИ

(Епізоди з життя та історії слободи Очеретної, що на Слобожанщині, записані
Силою Гудимою-Загоруйком)

ІХ. УРЯДНИК ХРЯПАЛО І ПРИСТАВ ЗАРУБАЙЛО

Доба Столипіна у нас в слободі була представлена двома достойними представниками цього режиму, а саме—урядником Хряпалом і приставом Зарубайлом.

Надто трудно передати всі «славні» діла цих двох осіб, бо багато з їхньої діяльності вкрито таємницею, а свідки, що могли б пролити світло на деякі події, давно померли. Першим з'явився у слободі Хряпало. Було це тоді, коли Вахромей тільки-но розпочинав свою діяльність, років за два-три перед японською війною. Призначення його на таку важливу посаду пройшло для слободи зовсім непомітно. Більше того, новий урядник на багатьох зробив вражіння людини добродушної і далекої від двоїстоти. Перші часи Хряпало поводився так, що деякі легковіри готові були проголосити його білою вороною серед усіх поліцейських чинів цілого повіту, бо, здавалося, новий урядник не мав жодної з притаманих цій породі людей вад. Попередник Хряпала—Гнідий—залишив у слобожан дуже важкі спогади, і тому симпатія була на боці Хряпала, тим більше, що він спершу тримав себе скромно і не намагався колоти людям очі. Єдиною людиною, що геніально передбачив майбутнє, був тільки Вахромей Вахромейович, що впізнав у новому урядникові ті властивості, що згодом принесли йому такий широкий розголос і стали кінець-кінцем за причину його нечасної смерті.

Хряпало був з унтер-офіцерів. Отже треба вважати, що він пройшов прекрасну школу держиморд, хоч і робив на перший погляд вражіння наївного. Щодо зовнішнього його портрета, то його не так важко змалювати. Уявіть собі людину, у якої на короткому й опецькуватому тулубі посаджено велику і круглу як кавун голову; обличчя плескاته, маленькі поросячі вуха стирчать в бік, широкий курносий ніс, а в складках товстих червоних щок ховаються маленькі поросячі очі. Волосся їжаком, руки великі, незграбні, а ноги—товсті обрубки, що неворотно ступають по землі. Широкі сині шаровари, чорний мундир з червоним шнуром та великий картуз доповнювали цей портрет. Приїхав він до нас поганенькою тачанкою, що її везла миршава шкапа. Тачанка зупинилась у будинку, що був призначений для урядника, і кілька день ніхто з нових мешканців не по-

казував і ока на вулицю. Побачили Хряпала селяни тільки в неділю, коли він пройшов базаром, але нікого не зачепив, а п'яних по-батьківському вмовляв іти додому. Свої обов'язки він виконував ретельно, проте не суворо, і коли його хто починав дуже прохати, то він того випускав невредимим. Щодо перекупок, то вони одразу проголосили, що новий урядник чудова людина, а жінка його не гербує навіть малими дарами (треба сказати, що по звичаю, здавна заведеному, жінці всякого нового у слободі начальства треба було приносити дарунки).

Перший, до кого завітав Хряпало і з ким, здається, він мав щиру приязнь, був Вахромей Квасоля, що з ним він невдовзі навіть покумався. Проте події 1905 року примусили Хряпала стати в тіні, бо то були не такі часи, щоб вискакувати наперед. Це ще більше скріпило становище Хряпала, бо хоч про нього й говорили, що він бере хабарі, але бере «по-божеському». Поворот стався тоді, коли до нас на станового було призначено корнета гвардії у відставці Зарубайла.

Зарубайло був, кажуть, сином якогось розбагатілого глитаю з Таврії. Служив він один час у самому Петербурзі, де його було два рази спіймано на гарячому вчинкові: один раз в будуарі якоїсь дами чоловік одшмагав його нагаєм; другий раз його спіймали на шахрайстві за картярським столом, тоді компанія спустила його сходами на вулицю. Після цього Зарубайло поїхав служити до Польщі, в поліцію. Але там він теж скоро показав себе. Йому вподобалась дочка одного бідного шляхтича і він, не довго думавши, одної ночі зробив наскок на хутір і силоміць забрав до себе панночку, а через два дні одіслав її назад до батька. Скандал вийшов страшний і в свій час вся преса про це писала. Царський уряд, як йому не був дорогий престиж місцевої влади, примушений був поступитись і перевів Зарубайла на Кавказ, на турецький кордон. Тут він скоро визначився новим вчинком. Познайомившись з молоденькою дочкою якогось вірменського купця, він умовив її втекти з ним, захопивши одночасно кілька тисяч батьківських грошей. Безтямно закохана в Зарубайла дівчина, зробила все, що він від неї вимагав. Батько не залишив цього так і зняв скандал на всю Росію. Зарубайло примушений був кинути службу і, «опинившись» в штатських, за кілька місяців пропив усі гроші, почав бити жінку, і та, не перенівши знущань, років через два померла. Після того Зарубайло на кілька років зовсім зник з овиду і тільки після першої революції виринув у нас в ролі станового. Тепер його супроводила якась Настя Касперовна. Очевидно, Зарубайло якось прислужився урядові, коли йому доручили охорону «основ» та «моральности» серед «вверенного» йому населення слободи Очеретної.

Треба сказати, що свій приставський мундир Зарубайло носив гідно, а його військова виправка робила той мундир, щонайменше, рівним полковницькому.

У Зарубайла була широка натура. Він і Настя Касперовна, що саме була в розквіті своєї молодости, звикли до веселого й безтурботного життя,—отже сам Зарубайло дивився на свою посаду скоріше як на своєрідне

«кормленіє» з боку «вдячного» населення, яке він мав охороняти від крамольних ідей, ніж як на державну службу.

Зустріч Зарубайла і Хряпала була, до певної міри, драматична. Коли Хряпало вперше прийшов з рапортом до нового начальства, то першими словами станового було:

— Хабарі береш?..

Хряпало на момент отетерів від цього запитання, бо він не звик, щоб про такий «делікатний» предмет так одверто говорили. Потім, зрозумівши, що Зарубайло читає в його душі, як у відкритій книзі, одверто відповів:

— Так точно, ваше високородіє, беру!

Зарубайло посміхнувся у свої чорні вуса і, ніби рубаючи шаблею ворогів, почав говорити:

— От що запам'ятай собі!.. Дві третини мені, одна тобі. Харч доставляти мені—твоя забота. Ні я, ні Настя Касперовна жодної копійки на це тобі не дамо. Зарубай це собі на своєму кирпатому носі і... кругом марш!..

Хряпало стукнув закаблуками і, забувши навіть надіти кашкета на голову, весь мокрий вийшов на подвір'я. Там витер обшлагом піт, що рясно вкрив його чоло, і, постоявши хвилину, задумано пішов додому. Його вигляд був настільки розгублений, що жінка перелякалась і подумала, чи не трапилось чого. Ось чому вона злякано запитала:

— Що трапилось?.. Як він тебе прийняв?..

Хряпало не сів, а скорше упав на стілець і хрипко відповів:

— Ми пропали!.. Цей звір нас з'їсть!..

Але половина Хряпала, хоч і була тендітніша за нього, все ж не впала в розпач.

— Ти розкажи толком, що там таке сталося і чому він може нас з'їсти?

Хряпало переповів їй розмову з новим приставом і знову зажурено похилив голову. Але в його жінки прокинулась подруга і матір своїх дітей і їй зовсім не хотілося без бою залишати такого гарного пасовиська, як слобода, і тому вона наказала чоловікові:

— Поклич зараз же до себе Звезділіна та Хапайла. Вони все знають!..

Хряпало пристав на це і зараз же послав за цими своїми скорше друзями, ніж стражниками. За півгодини обидва були в урядниковій кватирі. Хряпало, відсапуючись, поставив перед обома на обговорення умови Зарубайла.

— Ми, слава тобі господи,—казав він,—уже двох приставів пережили тут, може здихаємось і третього. Але зараз ми повинні виконати цього наказу, хлопці, хоч кров з носа! А як ні, то він нас вижене в двадцять чотири години!.. Я думаю, що вам це теж не дуже доподобить?..

Обидва незадоволено засопіли. Потім почухали потилиці.

— Важенько буде,—сказав Хапайло,—але дещо можна буде зробити.

І всі троє сіли за стіл, щоб докладно обговорити справу «кормленія» свого начальства.

**

Неділя. Величезний майдан коло церкви захряс од народу,—своїми базарами Очеретна славна була на всю околицю. Сотні возів стояли, тисячі люду вештались сюди й туди. Всі тридцять п'ять крамниць і крамничок жваво торгували; шевці ковалі лимарі, бондарі, теслярі, богомази, ганчарі, кравці, чинбарі виставили свої вироби. В другому кінці жінки розсілись у кілька рядів, а перед ними стояло молоко, яйця, масло, кури, качки, городина всяка. Все це розпродувалось слобожанам, що, будши народом промисловим та ремісничим, закупували мало не на цілий тиждень собі харчів у ці недільні базари. Золотий пил стояв хмарою над майданом. Повітря було наповнено гомоном, іржанням коней, цвуханням батогів, куванням поросят, муканням, меканням, ревінням великої і малої худоби, що її вивели на торг. Старці гугняво співали псалму:

Мимо рая прохожу,
Горко плачу і тужу!
Ой, горе, горе мне
Превеликоє!..

Поруч перекупка, купуючи у молодички пару курей, страшенно божилася. В шевському ряду пахло смолою, дьогтем, шкірою, чути було лясання долонь, продавці й покупці завзято сперечались за кожного гривеника. В ковальському ряду стояв тихий дзвін заліза; тут продавали пробої, клямки, засуви, колодки, сокири, залізні пута, рогаці, кочерги, чаплії, підіски, лопати, леміші, ножі і інше хатнє та господарське начиння. Далі розіклали свій крам ганчарі. Ринки, прості й полив'яні, миски різних кольорів, горщики великі й малі, кашники й горнята, глечики, що рівними лавами вишикувались на чистому, ніби тік, містові, свищики—розвага для дітей—московки, лівники, баранчики, коники, качки тощо,—все це біліло на сонці, грало червоною й зеленою фарбами і вбирало очі кожної дбайливої господині.

Ви повертали назад і йшли в подвійному ряду яток, де кравці розіклали свій крам—кохти, спідниці, свитки, хустки всілякі, а з жердочок звисали стрічки різнокольорові, разки намиста, хрестики, іконки: вся та дешева «галантерея», що мала задовольнити народній смак до краси, всі ті брязкальця, що без них жодна молодиця чи дівчина не могли обійтись.

Базар шумів і колихався. Серед чорного моря кашкетів, чумарок та піджаків розкішними квітниками розцвіли гурти дівчат, що стояли великими купами, вулиця за вулицею, куток за кутком—підчанські, морозівські, кутянські, загорянські, криничанські, бугаївські. Яснокольорові хустки вбирали око; розкішно вишиті рукава сорочок грали червоною заполоччю; плісові герсетки стягали дівочий стан, рівний як тополя. На ногах черевки, більше місцевого виробу, але на деяких були й фабричні—прунелеві, на гудзиках, що викликали у решти нестримані заздрощі. Дівчата тримались по дві, по три за руки й озирались навкруги, бо недалеко стояли парубки і між обома гуртами весь час ішла жвава розмова на мигах; зви-

чай забороняв парубкові підходити до дівчини на людях, та ще на базарі, та ще тоді, коли й до церкви не починали дзвонити.

Люди все прибували. Через греблю тяглись безконечною валкою вози. На містку стояв безперервний гуркіт від коліс. Вони раптом поринали в глибокий пісок, щоб за кілька хвилин стати десь у бічній вулиці коло плоту. Коням кидали під ноги в'язку трави, жінки забирали кошики і вузли і йшли на торг, а чоловіки лишались біля возів і, спершись на полудрабки, починали між собою поважну розмову. Базар весь рухався. Люди ходили поміж возами, ті купували, інші просто вештались без діла. Повітря ставало зовсім жовте від пилу. З річки зрідка повівало вологою. Дрімали зелені левади. Видно було всю зелену від садів Загорянку, що серед широкої зеленої панорами біліла цяточками своїх хаток. На горі, де починались лани хліба, що починали колоситись, видно було постаті людей,—останні, що поспішали на базар. Далі показався поїзд; паротяг лишав за собою довгі пасма диму, а сам поїзд здавався нерухомим. Сонце все вище підбивалось на чистому блакитному склепінні неба. Ставало душно.

Вдарив перший дзвін до служби. Його глибокий звук сколихнув повітря і плавко понісся над слободою, над левадами, над всією долиною річки Ворониhi, щоб тихо віддатись коло Січі і замовкнути у верховіттях лісу, що вкривав береги річки і всю гору. В цей момент з-за рогу вийшов Хряпало в супроводі Звезділіна та Хапайла. Лікар Бровко, коли бачив з лікарні ці своєрідні виходи, з сарказмом цитував вірш:

Пчела із кельї трудової
Летіт за данью воскової...

Хряпало посувався повільно і своїми поросячими очима пронизував все і вся. Йому поштиво давали дорогу. Перед ним ламали шапки. Його супроводив тихий шепіт. З уст в уста по всьому базарі передавалось: — Хряпало йде!.. Хряпало йде!..

Ці слова робили магічний вплив. Як тільки вони досягали вух крамарів, ремісників, селян, перекупок, молодичь,—все це починало рухатись і всі чомусь починали ховати все найкраще з своїх товарів якнайдалі.

Тимчасом Хряпало ішов як паша. Свій обхід він починав з жіночого ряду. Спершу він у двох молодичь забрав яйця, далі в однієї горщик вершкової сметани, ще далі—грудку масла, ковбасу, великий шматок сала. Все це складалось у великий кошик, що його тримав Хапайло. Ніхто не наважувався ні протестувати, ні сперечатись. Коли кошик був повний, тоді Хряпало переходив до бакалійних крамниць. Тут уже була черга приймати Звезділіну. Риж, олія, мука, взвар, цукерки, чай, цукор в пуделках і без них переходили до Звезділіна і, очевидно, були зарані наготовлені. Не проходило й півгодини, як Звезділін був навантажений так, що аж кречав під тягарем «дані». Тоді Хряпало кивав їм рукою, і вони разом із своєю здобиччю рушали до урядникової квартирі. Як тільки Хряпалові «фуражири» відбували на домівку, базар заспокоювався, з-під поли, зі схованок показувалось все, що було поховано, і базар набирав свого звичайного вигляду.

Це була система, і, треба сказати, система чудова. Хряпало всіх обклавав своєю даниною. Але до багатих крамарів він не заходив. З ними у нього були складені ніби угоди, в яких точно було визначено скільки і чого кожен з них мав постачати. Цей «бакшиш» всі вони акуратно виплачували, особливо після того, як спроба протестувати довела декого до небажаних наслідків. Та ми повинні бути справедливими і сказати тут, що Хряпало був лише виконавцем, а диригентом був Зарубайло. Він пройшов таку прекрасну школу шахрайства і обходу законів, що його піймати було дуже трудно. Але він подавав тільки ідеї, все ж проводив в життя Хряпало. Зарубайла ніхто не бачив і ніхто б не міг наочно довести, що він три долі з того, що збирає Хряпало, бере собі. Всі гіркі овочі прокльонів, лайки, погроз він віддавав своєму помічникові, собі ж залишив тільки солодощі та турботу—все те з'їдати, що ті троє йому доставляли.

Це він навчив Хряпала, як можна використати закона про години торгівлі. Тим крамарям, що жили з ним у дружбі, він дозволяв на годину або дві раніше відкривати крамницю і довше торгувати, а це мало величезне значення; кінець-кінцем усі купили це право і всі торгували однаково. Подруге, можна було брати патент нижчого розряду проти дійсної торгівлі або й зовсім не брати, але за це треба було заплатити. Потрете, можна було спускати негодящий крам, шахраїти, обдурювати і т. і. і т. п.,—і ніхто не насмілювався протестувати, бо... всі знали добре «стан» і буцигарню. Отже, кінець-кінцем, всі перестали на це зважати і взяли до виконання неписані, але всесильні закони Зарубайла—Хряпала.

Зібравши данину і відправивши обох своїх помічників додому, навівши порядок і склавши кілька протоколів, що мали дати чималу суму, Хряпало спокійно йшов до церкви, де чекав на Зарубайла. Як тільки починали дзвонити в «усі дзвони», Зарубайло під руку з своєю дружиною з'являвся в огряді. Хряпало підскакував до нього і рапортував, що «все обстоїть благополучно».

Зарубайло, вислухавши рапорта, сказав:

— Слухай, учора в мене був монопольщик і скаржився, що в слободі мало п'ють горілки?

— Не могу знать!

— А п'яних багато на базарі?

— Зовсім непомітно!

— От ти й дурень. Монополька коли одкривається? О дванадцятій?

— Так точно, о дванадцятій!

— Ну, а до того, де вони будуть пити?

— А у Вахромея!

— Дурниці. До Вахромея мужик не піде, та ще літом Треба, щоб горілка продавалась тут же під самим носом у мужика. Зрозумів?

— Так точно, зрозумів!

— Отож, щоб п'яних мені було побільше надалі!

І зарубайло велично проходив до церкви, де й простоював всю службу перед царськими вратами коло правого кліроса.

Хряпало падав просто ниць перед «геніяльністю» свого патрона. Взяти хоч би оце—«побільше п'яних». Відтоді, як Зарубайло подав цю думку, вона стала для обох золотим джерелом. Казна була зацікавлена в тому, щоб горілки продавалось якнайбільше; монопольщик у цьому був теж зацікавлений, бо це давало йому певний відсоток, а, крім того, його могли перевести у вищий розряд, а це давало підвищення плати. А в тім був закон, що святами монопольки не можна було відчиняти раніше дванадцятої години і то саме тоді, коли на базарі було повно народу! Зарубайло розв'язав це питання знаменито. Він подав думку: організуй таємний продаж горілки. Цим досягалось: держава більше продавала горілки; монопольщик був задоволений і відповідно висловлював свою «вдячність» Зарубайлові; шинкарки, що всі були на учоті у Хряпала, регулярно платили «бакшиш»; на п'яних складались протоколи і вони, щоб спекатись штрафів, судів та висидки у холодній, платили поліції за знищення цих протоколів. Отже, один цей горілчаний прибуток давав їм не одну сотню карбованців.

Взагалі доба Хряпала—Зарубайла була добою корупції і розкладу всієї слобідської влади. Зłodії-конокради, всілякі темні особи почували себе «як у бога за дверима» і ще ніколи для них не було так гарно жити, як у ті часи. Вахромей, що з ним Хряпало був у дружніх стосунках, перепродавав крадене на всі боки. Але, як уже сказано, Зарубайло подавав тільки ідеї. Сам він не тільки не робив нічого, але навіть не бив нікого; коли що траплялось, то він відправляв до Хряпала, а той уже сам робив суд і розправу.

Одному дядькові Зарубайло сказав:

— Ти думаєш, що я свою дворянську руку буду марати об твою мужицьку морду? На те у мене єсть інші!..

Він був своєю людиною серед слобідської інтелігенції, серед попівства, серед крамарів та околичних панків, і ні в кого язык не повертався щось йому сказати, і не насмілювався не подати йому руки, хоч усі добре знали, що Зарубайло шахрай, нечесна людина, за яким давно Сибір плаче.

Тільки зрідка лікар Бровко з нього благодушно посміхався, але Зарубайло на те відповідав:

— Кожному хочеться жити як можна краще. Я теж хочу!..

Ця ідилія тривала щось років зо два. В цей час ніщо не каламутило спокій слобожанського життя. Над країною запанувала важка реакція, на все було накинуто петлю, що душила цілу країну, і, здавалось, що не було ні громів війни, ні великих сполохів першої революції. Нарід ніби спокійно ніс далі своє ярмо і Хряпало з Зарубайлом могли собі спокійно жири-ти на хабарах, розважатись і плодити дітей. Світ, хитнувшись, в 1905 році, здавалось, знову став на своє місце і ніщо вже не могло його похитнути чи зрушити. «Мир і благоденствіє» були розлиті навкруги і рапорти обох очеретянських можновладців дихали спокоєм і самовпевненістю. Дядьків саджали в холодну, їх били по обличчю, але ніхто не намагався протестувати.

А тимчасом в народніх товщах ішла кротова робота. Тисячі людей підточували, здавалось, такий міцний будинок царської імперії. Він був уже весь з'їдений, розкладався, він починав затруювати повітря. Тих, що так чи інакше були замішані в подіях 1905 року, давно не було в слободі. Інші, як от лікар Бровко, тепер каялись і їх терпіли, хоч іноді і нагадували дещо, мовляв, кому-кому, а вам треба сидіти смирно, а як ні, то — ф'ю-їть!»—слівце, що його магічний вплив на страхопудів оспівав ще Салтиков-Шедрін.

На сцену починало виходити нове покоління, що не могло й не хотіло жити по старовині, що задихувалось у цій задусі. Рух ішов двома напрямками. Одні приймали пролетарську ідеологію і зв'язували свою боротьбу з царатом з боротьбою пролетаріату; ці жили в глибокому запіллі. Інші, сприймаючи народницькі ідеї, закрашували їх в український національний колір.

Саме на цей період припадає зародження у нас у слободі українського національного руху, носіями якого були молоді кадри нової інтелігенції, що починала виходити з села. Треба сказати, що виділяла ту інтелігенцію багата слобідська верхівка, чим і пояснюється те, що згодом вони опинились по другий бік барикад революції. Зовні цей рух виявлявся в тому, що на хлопцях з'явилися вишивані українські сорочки, українські краватки, передплачувались українські видання; в середині—культ Шевченка і плекання любови до «неньки України». Це був скорше романтичний порив, ніж певна ідеологія. Остання була безформна, розпливчата, основним її змістом і богом був «народ», «Україна», «рідне слово». Вперше прозвучало слово «Україна» й «українці» в слободі, і то як певна політична програма. Обивателі з багатих, діти яких захоплювались цими, мовляв, дурницями, зустріли цей рух насмішкливо. Але не так подивився на це Хряпало. Він пильно стежив за «мазепинським рухом» і подавав докладні відомості про те, як він шириться і пускає коріння.

Треба сказати, що ця молодь була відірвана від мас і покищо не мала ніякого впливу. Вона замкнулася сама в собі, дискутувала, писала вірші та оповідання «про себе» і не намагалась перенести свої ідеї в той народ, ім'ям якого кожен з них тисячу разів на день клявся. Отже поки ходило тільки про це, поки ходило тільки про вишивані сорочки, Шевченка, українські книжки та пісні, Хряпало міг бути спокійним,—державним підвалинам ніщо не загрожувало. Але згодом пішло серед молоді розшарування. Одні так і не пішли далі романтичної козакоманії, а другі додумались, що потрібне живе діло. Звичайно, за живе діло вони мали пропаганду соціалізму. Знову ж таки доводиться застерегти, що з погляду сьогодення дня це було не що інше, як один з відтінків дрібнобуржуазного соціалістичного руху, але як на ті часи, ця молодь була досить радикальна. Більше того, ми мусимо тут зазначити, що дехто з цих молодих людей починав намацувати і зовсім правильний шлях. Головно суперечки точились про те чи лишатись «чистими» націоналістами і передусім поставити національне визволення України, чи, навпаки, в основу покласти проповідь со-

ціалізму, а національне питання хай буде тільки складовою, але не основною частиною цієї роботи. Соціалісти одержали верх і скоро їх збилась досить міцна група. Хряпало і Зарубайло цей момент прогавили; скопились вони лише тоді, коли на ярмарку невідомо як з'явились проклямації. Для обох це була велика і неприємна несподіванка, а, крім того, це свідчило, що час мирної ідилії минав. Проте обидва чомусь не поспішали з викриттям і обмежились лише тим, що почали стежити за декількома молодими хлопцями. Коли ті виїздили до шкіл, то вони повідомили «відповідні» органи, і на вакації другого літа Зарубайло мав у своїх руках певні матеріали.

Штаб-квартира молоді була в Загорянській школі. Там вони збирались, там ішли палкі дискусії, там же було засновано нелегальний гурток, до якого втягли й кількох селян. Очевидно, Зарубайлові пощастило влити свого агента, але хто він був, так і невідомо аж до сьогоднішнього дня, — поліція вміла ховати кінці в воду. Доводиться лише сказати, що однієї темної ночі, в червні місяці, коли весь гурток був у школі, несподівано заскочила поліція на чолі з двома жандарями і всіх забрала. Гуртківців негайно ж відпровадили до губерського міста, де після багатомісячного слідства половину випустили, а другу половину засудили до в'язниці і до заслання в «места не столь отдаленные».

**

Розправившись так з «крамолою», Зарубайло і Хряпало трохи заспокоїлись. Але тут події пішли так, що закінчились кривавою драмою. Вище ми згадували вже, що Хряпало мав через Вахромея Квасолу зв'язок із злочинами. Якраз того літа, коли Хряпало і Зарубайло ліквідували «крамолу», злочини зовсім знахабніли. Не було дня, щоб не обібрали десь комори, не покрали коней, не пограбували на дорозі. Далі почались підпали. Люди не спали цілими ночами, виставляли сторожу, так що не можна було пройти вулицею. Населення почало ремствувати, спершу пошепки, а потім і голосно почали говорити, що поліція працює в долю зі злочинами.

Був тоді у нас у слободі такий собі Дмитро Книш, що кілька разів за крадіжки сидів у в'язниці. І от, відбувши чергову кару, він приїхав до Очеретної, де й оселився у своєї матері вдови. Всі догадувались, що Дмитро член злочинської зграї, але, не піймавши на гарячому вчинкові, не кажи, що злочин. Отже, Книш вільно собі гуляв і на заяви селян поліція дивилась крізь пальці. Так ішов час аж до осені.

І треба було так трапитись, що одного вечора Дмитро, добре випивши у Вахромея, о десятій годині ввечері, співаючи, пройшов вулицею до себе додому. А через три години заможний загорянський дядько, у якого, чути було, були вдома гроші, почув, як хтось висаджує у нього двері в хаті. Не встиг він закричати на гвалт і покликати допомогу, як двері зіскочили з петель і до хати ввалився Дмитро з двома невідомими. Дмитро був п'яний. Чоловік не був страхопудом і гукнув:

— Це ти, Дмитро? Чого тобі треба?

Дмитрові спільники злякались, що їх пізнають і кинулись тікати. А Книш, замість того, щоб і собі бігти за ними, кинувся на хазяїна і зробив йому кілька ран ножем. Коли той, обливаючись кров'ю, упав додолу, Дмитро вискочив і собі на вулицю. Та було запізно. Вулиця вже прокинулась і була на ногах. Не встиг Дмитро виткнутись з дверей, як його помітили і почалась за ним скажена гонитва.

Дмитро мав бистрі ноги і йому пощастило садками добігти до лісу і там заховатись; загорянці повернулись ні з чим. Дмитро ж лісом дійшов до Ковалєвого хутора, де у нього була знайома молодиця Грунька Басова, що часто його приймала. Він добре випив у неї і, почувавши себе безпечно, заснув. Тим часом чутка про події минулої ночі облетіла всю околицю. Невідомо як, тільки на ранок ковалівці, взнавши, що Дмитро спить п'яний у Груньки, прийшли до її хати цілою юрмою і захопили його сонного. Вони скрутили йому назад руки, прив'язали до саней і повезли до слободи. Розповідають, що Дмитро прохав їх:

— Не везіть мене до Хряпала, бо він мене вб'є, а везіть мене до слідчого. Там я все розкажу!..

Проте, не встигли вони в'їхати у слободу, як їх оточив великий натовп, що просто рвався до саней і кричав:

— Убити його!.. В ополонку!..

На Дмитра плювали, кидали груддям, дрючками, а він лише мукав. Люди підходили до саней все ближче й ближче і, певне, убили б його, коли б не побачили саней, що ристю наближались до них. У санях сидів Вахромей, Хряпало і Звезділін. Вахромей вискочив перший і бігом побіг до натовпу, що оточив Дмитра.

— Де той злодій?.. Де той убивця?..—кричав він.

— Не пускайте його! Не пускайте його!—закричав і собі Дмитро.— Він уб'є мене!..

У одного з селян була з собою мисливська рушниця. Вахромей силоміць вихопив її у нього з рук і не встигли люди зрозуміти, в чім рім, і отямитись від здивовання, як пролунав постріл. Дмитра високо підкинуло на санях і він захарчав. Коли підбігли Хряпало і Звезділін, він був уже мертвий.

Люди говорили, що це убивство було зроблене навмисне, бо Дмитро багато знав таємниць Хряпала та Вахромея і вони боялися, що він їх викаже. Ось чому було постановлено спекатись цього небезпечного свідка за всяку ціну. Вахромея взяли зараз же на поруки, суд над ним довго відтягали, а потім і зовсім припинили слідство.

Минуло після того може з півроку. Було знову літо, знову була неділя, знову Хряпало, як і колись, обходив базар і збирав свій «бакшиш». Він ще дужче погрубшав, щоки мало не репались від жиру і він з натугою переставляв свої товсті ноги.

Цієї неділі він увечері довго сидів у свого кума Вахромея. Світив повний місяць, ніч була прекрасна, всюди стояла тиша. Обидва були дуже п'яні. Нарешті, Хряпало підвівся, щоб іти додому. Вахромей сказав:

— Та куди ти в таку пору підеш?... Ночуй у мене!..

— Ні, ні, ні, не можу!.. Я йду додому!..

Він вийшов з двору і пішов серединою вулиці. Ніде нічого. Тиша така, що повітря здавалось кришталевим. Було вже за північ. Проспівали перші півні.

Хряпало порівнявся з вузькою вуличкою, що вела до Кислого озера. Відтіла пролунало два сухих постріли.

Хряпало хитнувся, гикнув на всю вулицю і тихо ліг на пісок.

Коли прибігли люди та стражники, він уже був мертвий.

Какали між людьми, що то була помста за Дмитра. А інші какали, що Хряпала вбили «політичеські». Зарубайло, втративши так несподівано свого вірного помічника, перелякався і покинув Очеретну. Через тиждень він вихав невідомо куди.

ДМ. ПЕТРОВСЬКИЙ

БОГ — БОГІВ*)

(1918 — 1919)

Ще з Нейтральної Зони—так званої, себто, тієї смуги землі на півтори верстви над рікою Десною, що називалася ще інакше—демаркаційною лінією та відокремлювала окуповану Україну 1918 року від СРСР (за Брестською умовою), ще з Нейтральної Зони,—куди збіглося все, що було живого, молодого та найбільш бунтарського й революційного на Україні, переконавшись, що організована сила дійовіша від сили стихійної і що рвати німців та гайдамаків по-вовчому з-за кущів—мисливське, а не революційне діло.

Що, до того ж, одкрита демонстративна боротьба під прапором революції буде переможніша та довершеніша, що не може людина приносити себе в офіру своєму буйству, і що не для цього дала природа ці сили, щоб пустити їх прахом на вітер.

Все збігалось сюди. І ціле літо скрипіло, скавучало і співало, гуло та горланило, танцювало, билось і змагалось організуєме чиймись, уже на той час вилитими, волями, підкорене спільному завданню та ідеї часу.

Боса, роздягнута, подерта, загоріла, голодна, зла, добра і хороше революційна дитина росла в колиці боїв під власні пісні. Жила й умирала, обезсмертивши себе силою революційної суцільности та подвига.

Нагай Щерса (вчорашнього фершала з містечка Сновського, що став сьогодні грізним командиром силою часу та обставин) і нагайка батька Боженка (київського слюсаря і таращанського уроженця, що нагадував собою Тараса Бульбу так, як нагадують його всі ілюстрації до Гоголя, від дитячих до серйозних і навіть до німецьких гравюр для цієї книжки). Нагаї Щерса та Боженка, заготовлені не для коней, були з волячих жил та бились боляче, а шкури доводилося дерти з пробийголів, що з них цим людям довелося муштрувати перші українські революційні полки.

Ще з Нейтральної Зони припленталась ця людина.

— Е-е-е, брате Гребенку,—сказав батько Боженко батькові Гребенкові, курячи люльку над ватрою, що відзеркалювалася в Десні,—от влаштували ми з тобою добру мішень для німців на тому березі! Я гадаю, що померти з кашею в роті було б для нас обідно, хоч і смішно. Та й одно діло маювати, а інше—воювати. Давай перенесемо все оте заведення ось

*) Оповідання Дм. Петровського являє собою новий варіант назвичайно цікавої бувальщини—„легенди“ з героїки доби громадянської війни, „легенди“, що стала за тему кільком українським та російським письменникам (П. Панч, Вс. Іванов).—Ред.

за цей вітряк. Крила крутитимуться і з нас з тобою комарів відганятимуть, та й дим не буде так у ніс залазити.

— Правда, давай!—швидко згодився Гребенко, та не так швидко підвівся з місця тому, що взагалі язик діє самостійно і не завжди сам чоловік поспіє за ним.

— Що це ти?—запитав Боженко, уже зіпершись одною рукою об землю для того, щоб піднятися.

Та певно не хотілось йому зробити цього першому і виявити Гребенкові, що він боїться німецької кулі або чогось подібного.

А, між іншим, працюючи у себе на пасіці в Таращі колись, пересвідчився Боженко в тому, що швидкі рухи, або рухи лякливі дратують бджіл. Бджоли якимось чином асоціювалися з кулями, і тому на кулі йшов він спокійно.

— А ти?—запитав Гребенко, ковиряючи в люльці тютюн, що дотлівав, одламаним прутиком і виковируючи його, як непотрібний.

— Та вставай же ти, іроде! Чи для того ти пройшов від Таращі до Почепа 200 верстов і загубив 500 чоловіка на шляху, щоб привівши сюди сотню, позбутися її одразу ж, через свою дурість?

То ж батько Боженко, не роздумуючи більше, встав і відняв у Гребенка люльку.

Той глянув скося на люльку, як мале на соску, похитав головою і теж устав.

І тільки що встав, сів знову, а далеко на тому березі пролунало в цей час кілька пострілів, що відбилися перекатом по річці.

— Чого ж ти знову сів, стара дубино?—гукнув на нього Боженко, що був відійшов на кілька кроків.

— Стій, чобіт зніму,—відповів Гребенко. Щось так укусило, що аж пече, чи не жарина за халяву вскочила?

Боженко вже догадався, яка «жарина».

— Не скидай,—гірше буде. Ходімо за млин. Там я тобі зніму його. Це до тебе німецька жарина вскочила.

То ж батько Боженко, повернувшись назад, став притоптувати ватру чоботом.

А в цей час до них із темряви підійшла постать—досить високий чоловік з гордовитою поставою. Він весь був обернутий важкими, міцними плечима назад, а живіт у той же час був у нього підтягнутий, як у доброго скакуна, та нагадував він молодого задерикуватого коня, що гордовито несе круті груди. І коли засміявся, вийнявши люльку з рота та утершись рукою (міцна була люлька), то й зуби у нього, виявилось, великі та білі, мов у коня.

«Зовсім лошак!»—майнуло в голові батькові Боженкові.

— Ей ти, жеребець—смієшся! Підведи старого та дай йому дійти зі мною до он того млина, там каші поїси.

— Гаразд! А за кашу спасибі. І, підійшовши, поміг Гребенкові підвестися і тихенько повів його. Гребенко волік ногу, кряхтів і хникав, щоб

нічим іншим не видати пекельного болю в нозі та якнебудь не помічати його.

А кров уже текла по чоботу струмком.

Тільки сховалися вони за вітряк, почали розводити ватру. (Українці—народ запеклий і раз вирішили кашу варити, так хоч забий, а зварять). До того ж розводив ватру той, що прийшов, схожий на коня чоловік, а Боженко, тим часом, обережно знявши чобота з Гребенка, робив йому перев'язку та примовляв:

— До кости не дійшло, нога не ламається.

Ледве заблимає ватра, враз стрілянина почулась така з того берега і з цього, що Боженко зрозумів—діло тепер не до каші, треба йти.

Він пожалів,—каша лишиться недовареною; та потім надоумився, що Гребенко поранений йти не може, а, значить, він і буде доглядати кашу, і каша не пропаде, а таки буде доварена.

— Ну, ти сиди тут, та мішай кашу, Гребенюче,—назвав він товариша по земляцькому, по вуличному, розчулившись його станом,—а ми тее, підемо подивимось. Ходімо, хлопче—кинув він чоловікові-коневі, і сховалися обидва в темряві ночі, лишивши Гребенка одного.

Тут лише, zostавшись на одинці, Гребенко дав собі волю і трохи застогнав: певно кістка була все таки пошкоджена німецькою кулею.

А стрілянина не вгавала.

Що ж було там?

***

Але раніш доведеться зробити відступ та розповісти, який випадок був уранці на вокзалі. І випадок цей був на очах Гребенка, що тільки прибув із-за Десни та привів на нейтральну зону, подібно до Тараса Бульби на Січі, своїх тільки не двох, а сотню синків (і серед них одного рідного, що став потім відомим). Та чотири сотні синків розсіяв він по шляху, пробиваючись крізь окупантські лігва, поки пройшов від повсталого невчасно Таращі до спасенної «зони».

Потріщали таки в Таращі німецькі та гайдамацькі кісточки, ну та й нашим червоним кісткам дісталось таки.

(Гребенко думав про свою зачеплену кулею кість і тому все бачив у «костяному», так би мовити, розрізі).

Так от що за сцена розігралась на очах у Гребенка, на станції Почепі вранці і про що він тепер згадав.

Боженко, старий його друг—приятель і товариш, який став тепер тут грізним «батьком», стояв на платформі перед дев'ятьма матросами, та обертаючи газету то тим, то другим боком, тикав її матросові під ніс:

— Читай тут!

Матрос читав.

— Читай же тут, бісова голово!

Матрос читав.

— Ну, тепер зрозумів?

— Так, зрозумів, батьку.

— Зрозумів?—І нагай Боженка проїхався по матроській спині.

— Ти ж чого б'єшся, батьку?—крутнув плечима матрос та плюнув був у кулак.

— Не плюй... в колодязь,—сказав «батько Боженко» і, між розтягнутої фрази, знову двічі огрів матроса нагаєм.

— Ти що—неписьменний, липа ти, сучий сину!...

І—ще раз!

Матрос повів плечима і лагідно усміхнувшись, сказав батькові:

— Ну, буде!

— Ну, буде!—згодився й Боженко та, віддавши матросові газету, витер рукою піт. (Як видно, стомився, б'ючи).

Матроси пішли особливими матроськими веселими ногами (так ходять качки на воду).

— Ти чого б'єшся?—підійшовши, запитав батька Гребенко.

— Чортова липа! Не розуміють політики. Тільки через нагай міркувати починають.

— А що?

— Та, так, от що: ти, значить, приїхав, ну й добре. Чув, чув...

Батько Боженко похитав головою та вдарив товариша по плечу.

— Ходімо в чайну. Там у нас штаб, і чай з ландрином, там тобі все розповім і про все поінформую,—промовив, запинаючись батько трудне, що лише входило тоді в моду, слово, яке стало найпопулярнішим революційним словом в низах («н» і «р» вимовлялося вкупі, щоб хоч щось та було на місці).

— Читають у московській газеті,—вмостившись на столі, відповідає Боженко,—і по Брестському, мовляв, договору, ми, РСФРР, проти німців на Україні ніяк не повинні виступати і ніякого попустительства в цьому відношенні терпіти не будемо, і всякі сепаратні банди ліквідуємо. Ну, він і лізе до мене з цим, як, мовляв, бути, як, мовляв, розуміти. Виходить діло, що РСФРР нас не визнає, і ми, вроді, як самозванці та бандити, не інакше. Я йому, сукиному синові, обернув медаль з орла та й показую, а на тому боці написано:

Кожний, що йде проти пролетаріату та його вимог, є смертельний ворог пролетаріату, з яким ми будемо боротися на життя і смерть. Гребенко усміхнувся.

— Модно! Так в одній і тій самій газеті?

— А ти що, теж політики не розумієш?—прижмурился на нього Боженко і, криво усміхнувшись з-під вуса, під який запихав чубука, мовив: розкажи ж про таращанців.

В той час, як Гребенко згадав цей випадок та мішав кашу, намагаючись забути якимось про біль у нозі, на Десні заварилась інша «каша», що була кінцевою частиною тієї опери з нагаєм.

***

Матроси були биті за те, що не достали батькові німецького «язика», як було їм наказано, а, не добувши (через невміння), хитро звертали на

московську політику, так що були побиті за діло і самі це добре розуміли. Батько зря не бився.

Отже, отримавши доброго прочухана та пересвідчившись в круглому розумінні владою реальної політики,—матроси вирішили постаратися.

— Колесо!—сказав один.

— Колесо!—відповів другий.

Матроський загін, що вважався за комендантський, при організуємих на «зоні» полках, увечорі перегилив на човні на той бік і, заховавши човна в комишах, пішов добувати німця.

Німецького дозорця, що був задрімав, уже зав'язали в мішок, і він лежав під наглядом одного вартового в довбаному «удубі» (рибальський човен).

Та цього матросам, що розійшлись на всю, тепер було мало. Після добрих нагаїв виконати лише уроку—це, брат, бути школярем! Треба перевершити сподіване, не інакше.

І, переморгнувшись та перешушукнувшись у кулак, матросня полізла комишами до головної німецької варті, захопивши для якоїсь потреби триси (кожна птиця свою соломку несе).

Сторожа в цей час якраз відкрила огонь по Боженківській ватрі та поранила Гребенка.

В ту ж мить матроси тиграми скочили з осоки на німців і почалась перепалка.

Спочатку в багнети, а коли перепороли один одного, то ті, що залишилися цілими, одбігли в темряву і почали полювати один на одного, як в дуелі «кукушка», відповідаючи пострілом на постріл по звуку.

Боженко з конем-чоловіком зібрав усіх, що були на березі, сів на два довгих рибальських човни, сам з кулеметом «Люїсом» під пахвою, і вирушив на німецький беріг «роз'яснити політику».

Бій зав'язався з дрібниць, а розпалився не на жарт.

Німці підоспіли на постріли з найближчого села на місце бою. Боженко висадив «десант» і вступив з ними в бій. Бились цілу ніч. А на світанок і Щерс перекинувся на ворожий берег на допомогу Боженкові. І в наслідок—сотню німців було забрано в полон. Останні лягли на полі бою.

***

А Гребенко так і сидів над кашою, прикований своїм неприємним пораненням до місця, як дитина, прив'язана до важкого стільця батьками, що пішли в гості.

Викурюючи люльку за люлькою і лаючись, що не судилося йому битися в такій святковій баталії, він з досадою плював направо й наліво, і наплював і в кашу. Став був збирати ложкою слину, та потім ще й зверху плюнув у кашу, переконався, що справа непоправна і відліз од місця свого кашоварського гріхопадіння.

— Проклята каша!..

**
*

Що робити з німцями?

Брати їх на цей бік—не годиться: політика не велить.

Розстріляти тут—дохле і нецікаве діло. Одна справа бити в бою, Боженко почував потилицю під смушевою шапкою, збивши її на сиві брови, і задумався.

Але кінь-чоловік найшов вихід.

Недалеко текла гнила річечка, без назви навіть—твань одна.

— Потопити німців в одій гнилій ковбані,—сказав чоловік-кінь.

— Гм...—мовив батько й подумав:

Та думав не довго.

— Гаразд, потопимо!

— Рубай комиш, роби пліт!

І через годину загату було сплетено з комиша, перекинуто на річку і вона прийняла груз біля ста чоловіка.

— Зводь їх!—командував батько і почали зганяти німців прикладами на загату.

Руки в них були зв'язані кушаками назад і тікати було незручно, та й все одно попадеш під кулю.

Німці переминались, почали сходити на греблю, підштовхувані партизанськими стусанами.

Зійшли й стали. Пліт захитався, та німці стримали баланс. Пліт було прив'язано до дерев на обох берегах болота тими самими тросами, що захопили матроси. Так і згодилися троси. Зрубати або зрізати троси—значить спустити німців живими в болото.

— Ну, німчура, хто з вас може розмовляти по руському! Я перед вашим смертним кінцем, собачі діти, хочу порозмовляти з вами.

— Я, ув'ю,—відгукнувся познанець, будь ласка, пан, прошем пощади!

— Ну, пощади не буде і я не пан. Для ворогів пролетаріату нема помилування, але є пропозиція!

— Ми теж пролетарії,—обізвався познанець, нас погнали!

— Ну, тим гірше, коли ви пролетарії. Значить, ви запроданці, собачі діти!—відповідав батько.—Б'єтєся з тими, хто встав за вас і за весь світовий пролетаріат одкритими грудьми. Що вам дають ваші буржуї? От вам і плата!

— Нехай пан дасть пощади, ми теж б'ємось за червоний пролетаріат.

— Будете битися? Ну, піднімайте руки: хто згодний битися за пролетаріат і виходь на беріг, а останніх потоплю. Та скоріш, а то пліт порветься!

Познанець загукав дзвінко по-німецькому батькову пропозицію. Всі оглянулись на нього. І не він перший вийшов на берег.

Батько його відзначив, та був правий. Після цього познанець командував німецьким комуністичним загonom в боях 1919 року.

На берег вийшло чоловіка сімдесят, останні лишились.

— Задумались? Рубай кінці!—скомандував батько і матроси з того і цього берега рубнули по вірьовках, натягнутих, як струни, під величезною вагою людей, що стояли на плоті, і вірьовки затримтіли під шабельними ударами.

В останню хвилину група німців, що zostалися на плоту, кинулася була на беріг.

— Назад!—скомандував батько.—Гони боягузів!

Пролунало кілька пострілів, і вони мертві сповзли в трясовину. Через хвилину на греблі не було німців і лише ребро плота стирчало з болота та пузирилась трясовина.

Батько не забув про кашу і про Гребенка та прийшов їх провідати.

І каша прохолола, та й Гребенко спав.

Уже серпнєве сонце стало сильно припікати під полудень і зморило чоловіка.

**

З цього дня Боженко відзначив людину, що подала добру пораду, як розправитися з німцями, і взяв про нього враз таку чудну річ, що здивувався не на жарт.

Чоловік був сибіряк із українських поселенців, який не дійшов до Сибіру після війни (із сибірських стрільців), але об'являв він себе—і це спантеличило батька—богом богів.

— Я каже—бог богів, цар царів і господь господів, ї—дійсно куля мене не бере.

— Як так, сукин ти сину?

— Та ти не лайся, огризнувся на батька сибіряк.—Мое діло, чим я себе почуваю, це з мене не здуєш. Дисципліну я виконую, а яка моя особиста думка є в мене про мене, то це вас не стосується.

— Так що ж це ти мелеш?

— Кажу це між іншим.

— Фу ти, от закарлючка?! Іще чесно в очі дивиться, собачий син! Зроду не бачив такого диму!

І згадав батько, що не зовсім чоловіком здається сибіряк, і що показався йому схожим на коня.

«Не кінського часом походження?»—майнуло в голові батька крізь усмішку і він сплюнув:

— Отака дурниця! Ну, та гаразд. Я тебе виведу на чисту воду. «Куля тебе не бере?»—бубонів батько.

І став за парубком наглядати. Розпитав хлопців: чи не пробалакується Сидоров—сибіряк про свій кумедний чин і велич свою?

— Є таке. А взагалі хлопець не поганий. Свій. Ну і справді, його ніби то куля не бере. Є поміж нами його товариші—сибірські стрільці, що були з ним і в старорежимних боях. Так вони кажуть, що йому це властиве. Справді, куля його не бере.

— Гм...—хмикнув Боженко і вирішив влаштувати перевірку. Витрима—нехай уже буде тоді, чим хоче, а так його справа не вийде. «Ич, за-

вівся,магомет проклятий! Підчас революції та враз живий бог на двох ногах. Це нікуди не годиться!».

І все ж Боженко, як слюсар і людина обережна та розсудлива, до такої справи взявся не зразу. Своїх плянів та міркувань він нікому не розповів, а самого Сидорова одного разу піджучив:

— Так кажеш, куля не бере? От чортovinня!

— Не бере, їй-право.

— А ну, ставай же, спробую.

— Та хоч і спробуй, гріха на свою душу не візьмеш. Я відповідаю—промажеш.

Батько засунув руку добути револьвера, та потім знову застібнув кобура на поясі, уперся в боки і промовив.

— Ну, йди!

— Гм...—роздумував Боженко, лишившись сам.—От зв'язався з чортом! Гарний хлопець, убивати шкода! Якби не тріпався, хай би жив! Та все ж таки цікавість заїдала чоловіка, і врешті відважився батько на перевірку.

— Чому ж—стріляй чотую, тільки в мене для чоти причандалів нема.

— А в тебе значить таємниця є?

— Є таємниця.

— Ну так шукай причандалля, а то, брат, ти мені набрид.

— Доведеться тобі, папаша, зачекати, ось як візьмемо перший город, то тоді, будь ласка,—подивишся.

І тон такий спокійний, упевнений, ніби чоловік діло говорить, а от же плете нісенітницю. Голова сторубльова!

То ж батько почав частіш посилати кумедного чоловіка в небезпечні герці, з яких він повертався цілий і неушкоджений, оточуючи себе легендою в очах товаришів.

Скоро підвернувся випадок з'ясувати цю справу. Зайняли при зміні позиції монастир і в той же день «бог богів» об'явив батькові:

— Батьку, причандалля є, давай своїх стрільців. Та тільки для цього часу—південь потрібний. Вночі всі коти сірі: буває, що й заб'єте людину.

Усміхнувся кінськими зубами і відійшов, одкинувши могутні плечі і зовсім здивувавши батька.

На цей раз батько розлютився. Він відібрав 14 добрих старорежимних стрільців і звелів перевірити карабіни.

А наступного дня о півдні Сидоров вийшов на монастирський двір, де чекали його сміючись стрільці. Зодягнутий він був у лазаретний білий балахон, в обох руках держав він по люстрові і люстро повісив на груди.

— Це твоє причандалля?

Бог богів кивнув і став у позу.

Батько Боженко сам командував розстрілом. По умові бога богів стрільці повинні були стояти на сто кроків.

— Махну хусткою втретє—стрілай—промовив бого-чоловік, махаючи невеликою хусткою в правій руці.

— Чота плі!

Розвіявся дим. Сибіряк стояв непошкоджений. Батько плюнув, усміхнувся і, вилаявшись, пішов, сказавши:

— Везе ж тобі, чортовому синові!

Правду казати, Боженко радий був, що козак лишився цілий і в пояснення стрільцям, щоб не було спокуси, промовив:

— Певно фокусник був. За старого режиму на базарі гроші заробляв би.

Бог богів не образився, але твердо назираючи на слова, промурмотів:

— Не для таких справ я на світ народився. За п'ятак серця не підставляю!

Багато було бойових справ з серпня 1918 року по серпень 1919. Ті полки, що формувалися на нейтральній зоні, розгорнулися уже в цілу Першу українську армію і дійшли до самого кордону Європи до Радзівілова.

Батько Боженко місяць тому ліг на почесний лафет тяжкими плечима і червоні прапори схилилися над його міцною бойовою головою.

Як вулик, що розгудівся роєм в гонитві за маткою, розгулося українське палке літо в гонитві за волею. І здавалося, не було часу для таких дрібниць, але ж дивізія знайшла, що «бога-богів» який обростає легендою більше ніж бородою в незмінних боях, треба приборкати, а найпростіше—на очах у всіх знищити. Єсть же межа його химерному запевненню, що мутить бойовий народ.

— Ти все знову «бог-богів»?—запитав Щерс сибіряка, покликавши його в штаб дивізії (діло було в Житомирі), ходячи перед ним в одному чоботі та в одній червоній шерстяній панчосі, в зв'язку з недавньою раною і злучись на «бога-богів» подвійно—іще й од нестерпного болю, що відчував в нозі.

— А чим же мені бути?—відповідав запитанням на запитання божевільний козак.

— Ось ми тебе перевіримо, та тільки не так, як Боженко тебе перевіряв (жалів він тебе), я тебе всією бригадою почастую, брате. Почесну смерть влаштую. Хочеш, квитки продавай для публіки та оголошення розклеї, дозволю збір твій.

І на вулицях Житомиру два дні красувалось оголошення про виклик «бога-богів» цілою бригадою і про місце, де повинен був відбутися цей поєдинок.

В 12 годин дня на освітлений сонцем майдан, засипаний людом, та оточений охоронною ланкою стрільців, що приготувалися до розстрілу «бога-богів», виїхав на білому коні та в білому балахоні сибірський козак, що звав себе ерундовим прізвиськом. Люстра висіли на грудях, на плечах, біля ліктів і в руках. Люстро було прив'язане лентою навколо голови і стирчало над лобом. Люстро ж було і поміж ушима в коня.

Чучало горохове! Але нікому не було смішно.

Він виїхав і прокричав стрільцям:

— Стріляйте за третім разом!

Він показав у руці білу хустку.

— Готуйсь!—пролунала команда.

— Стрільці!

— Кулеметчики!

— Наводь!

— Єсть...

— Раз, два...

Махнула хустка і рука «бога» стала спускатися. В цей час кінь шарпнув головою, козак схопився за спущений повід, і в руці його майнула хустка.

Пролунав страшенний залп, татараторили кулемети і враз все змовкло. В кругу залізного кільця, що курився димом і білий кінь і білий вершник звалились і вмить стали багряними від крові, що бризнула. Тоді всі кинулися на місце розстрілу. Ноші, що їх заготовували зарані, прийняли його розсічене надвое тіло. Та він ще дихав. Одкрив очі і показав на рота безсилим рухом руки. Санітар із пляшки влив йому в розщіпнуті затиснуті зуби води.

— Третього не долічили... Я... Я за повід... А ви... Промовив «бог», що вмирав.

— Додурачився, Сидоров!—мовив йому підійшовши Щерс, якого враз охопив великий жаль до людини, що вмирала.

Сидоров лише повів очима на Щерса та усміхнувся. І в цій усмішці зрозумів Щерс всю твердість віри в себе цього сталювого характеру, незламаного навіть смертю.

«Божевільний,—майнуло в голові Щерса,—але не шарлатан».

Однаке, у всіх останніх життєвих вчинках козак був нормальна людина і нічого пришепелуватого не мав.

Така сила самовнушення.

«Гордощі революційної свідомости дали привід людині думати про себе, що вона не інакше, як «бог-богів». Якби людина була письменна, то не пропала б за собаку. А все таки я з ума,—подумав Щерс, і загинув він від того, що не міг сам собі розшифрувати свого стану. По гордому самопочуттю, розумів, він дарма його розстріляв...».

Довелося розстріляти бойця, який поганого слова не заслужив, в боях бився як лев, але бентежив товаришів чударнацьким запевненням про себе, і я вважав за необхідне його всенародно розстріляти, по його добрій волі та згоді — повідомляв Щерс у штаб дивізії.

З російської переклав Т. М.

ДМ. ПЕТРОВСЬКИЙ

ДВІ РУБКИ

(1919)

Ми під'їздили до Макошинського мосту, одержавши наказа їти на Бахмач, та, перейшовши Макошинський міст, розгорнутися по обидва боки: «Кицук—зліва, Петровський—праворуч».

Ми під'їжджали до мосту, коли ревний Кицук, забачивши денікінську кінноту, що виїздила на міст, гукнув «марш» і пролетівши перед самим моїм носом своїми буйними сотнями, з'їхав на міст, гукаючи:

— «Не дам їм, собачим синам, розвернутися!».

Почував потилицю, ще не збагнувши гаразд, якого славного діла я був позбавлений Кицуковими маневрами, та як набагато краще було б мені не віддавати йому цього герцю.

Та певно кіннотний запал Кицуків був дужчий за його міркування та розрахунок, хоч бойовий запал і має в собі стрижінь розрахунку більший, ніж цього можна сподіватися. Розрахунок Кицука був у тому, щоб не пустити ворога розвернутися, перейшовши міст,—і всього. Та зверхрозрахунок бойового запалу був інший: розбити ворога зухвалістю виклику.

Бо ж в'їхати кінною колоною на вузький залізничий міст над прірвою річки, це значило попасти в клітку.

Таке видовисько могли дати випущені з двох боків в одну клітку, до одного шматка м'яса голодні леви та тигри.

У залізничій клітці було призначено таку боротьбу, тільки не за м'ясо,—і не звірів, а людей за людські права.

Чи думає про будуще людина в отаку хвилину? Ні. Але вона вся складається з того, що вона передумала за все життя і тут—ставка й розрахунок за чистоту та гідність її ідей.

Тут перемагає не рука (не лише рука, її хваткість), а дух. І Кицук одним маневром показав, як вірить він у те, за що полетів битися.

Я ж zostався тимчасово глядачем найдивовижнішої картини, яку я будьколи бачив у житті.

Але ж—учасник якоїсь справи, поганий тим, що не пам'ятає себе, а той, хто дивиться збоку та чекає своєї черги, подвійно гарний тому, що бере участь подвійно. І я пишаюсь не тим, що рубався, а тим, що протягом півгодини бачив герць товаришів.

Я не гадав, що мені доведеться колись змальовувати цю картину, та й тепер іще не знаю, що з цього вийде, та де в мене вилетиться правда, а де брехня.

Бо ж пам'ять—річ пересувна, і постійними залишаються лише пережиті емоції, останнє—лише засіб у їх перетасовці або передачі, так що деталі, врешті, не можуть бути точні.

Міркуючи так, я думаю, що можу бути вільним від точности, хоч «істина і в деталях» (так мовиться).

Я бачив, як слідом за головою (що нею був Кицук) на міст могутніми, зручними рухами допотопного звіря ввернулося і все його тіло, збите в суцільну масу спільністю руху та строю двох сотень вершників.

В суцільності цього руху можна було вбачати страшну силу його. Це був порив. І перший раз у житті я так яскраво бачив зв'язок живого в житті.

І голоси ладного хору не можуть злитися так гармонійно, як злились в одному пориві кіннотчики.

Може то—звіряче в коневі, наелектризоване волею людини, що її владу він постійно відчуває, взаємно передається звірячою владою людині і людина стає частково конем, себто в цілому—кентавром.

Це було перше вражіння від руху Кицука.

Ворог, що з'їхав на міст безо всякого пориву (зайнятий власною пихою) був знищений уже одним оцим злютованим маневром Кицука. І те, що зветься панікою, вмить оволоділо ворогом.

Але повернути спини було безкорисним. Та й взагалі розвернутися в клітці мосту не було ніякої змоги.

А Кицук, не послабивши ні на мить взятого ритму, уже врубався в цю масу, що на мить здригнула. Заіржали коні, вдарили копита і міст задрижав, і якби я жив у часи пророків, то написав би новий апокаліпсис.

Ця рубка стоїть перед мною і по сьогодні, як видіння, жорстоке, але ні на єдину мить не неприємне.

Така сила ритму.

А ладний ритм походить лише від повноти стану—отож сила стану революційного пориву.

І коли пролунав перший дзвук клинків і жалібний та грізний крик, і хрип, і фиркання коней, і лайки—то ніякий Бетговен не міг би створити цю музику, де кожне падіння тіла і кожний стогін коня, і кожний помах шаблі, і кожний передсмертний крик—злиті та вилиті спільною лавою у форму, і кожний момент суцільного і смятенного руху—статичний і монументальний.

Можливо, уміння побачити все це так приблизно, як я змальовував, нероздрібленим на частки, а цілим і зрозумілим, як суцільність,—зберегло мене тоді од передчасної сивини та дало можливість зберегти силу для своєї черги.

Перша хвиля остраху за майбутнє чекання, на яке був я змушений маневром Кицука, та був засуджений на жорстоке споглядання, зникла.

І певно, такий інстинкт бережливої природи і—вона не дозволила мого необхідного розкладу.

І певно життя особливо прекрасне в останньому напруженні сили, коли це напруження майже смертельне.

Есть упоение в бою

И бездны мрачной на краю...

Тепер приходять у голову Пушкінські вірші, але я не думав так у той час. Правдиве лише те, що я не посивів та не лишився на своєму місці в наступному, коли прийшла моя черга.

Такі ж збережені лишилися і мої кіннотчики.

А як могло би бути, коли б ми не сприймали це видовище, як злютоване, як бойову музику, як великий гімн революції, заспіваний нами.

Змальовуючи цю деталь громадянської війни—рубку, я надаю лише малої форми тій велетенській формі, в яку влилися бої від Кронштадта до Перекопа, і знаю—саме те, що я спостеріг у цій рубці (в рухові Кицука на міст), дало нам перемогу на всіх фронтах.

І грізне, величне лице цієї машкари, що застигла над тілами бойців,—запорука того, що риси живого лиця залишаться такі ж суворі до останнього побідного кінця.

Цією таємницею переможця тепер ми живемо.

Отже нема нічого страшного в рубці.

Нема нічого страшного.

Я не міг бачити крізь сітку моста деталей самої рубки, та крім того я був у захваті, цебто в божевільі бою задовго перед тим, ніж сам вступив у бій.

Я лише виніс з нього той ритмічний стан, що я знаходжу кожний день ранками, пророблюючи гімнастику. Особливо лишилось це почуття, що передається за допомогою моторної пам'яті, в плавних присіданнях, за звичкою «полегшуватися» майже протягом доби (себто, підніматися на стременах). І мої ноги почувають себе відсутніми, і мені здається, що існує лише половина мене, а не вся людина, коли я вранці не зроблю плавних присідань.

І хоть ця деталь стосується більше техніки, аніж духу, але вона ж і є базою для духа, що підтримує його постійну якість.

Я по ході розпізнаю тих, хто зберіг іще цей ритм.

Плечі, що носили карабіни, й інтонація голосу, що командував, і ноги, що сперечалися з морем на палубі—все це речі тривкі. І їх треба вихваляти.

Ми збирали трупи після бою. Я не пізнавав забитих товаришів. Це правильний інстинкт.

Пізнати, згадати живого, розжалобитися—значило продати те, що вони хотіли купити своєю смертю.

По забитому в б'ї не плачуть.

Ми збирали забитих, як розрізнені в бою набої, і лише недорубані та поранені на хвилину відкривали уявлення іншого розрізу життя. Та воно ту ж мить закривалося волею, як зачинається діафрагмою просвіт у фотоапараті.

Рубка Кидука мусить стати прикладом всякій рубці, якщо мені вдалося її передати в основному.

Та ось—інша рубка тих же днів.

Я пробирався з товаришем (уральським гірником, сином уральського гірновласника) в глиб ворожого оточення після розгрому наших частин під Бахмачем (сорок після першої рубки).

Три полки 57 дивізії зникли без сліду, оголивши нашу бойову ділянку, і нічого було й думати з поріділою кіннотою іти на прорив, не врахувавши попереднього стану, інакше бо ділянка лишилась би цілковито оголеною.

Ми надіялись зіткнутися з своїми в цьому селі. Село звалось Курінь та було верст за дванадцять від Бахмача, теперішньої бази ворога.

Враз із-за рогу вулиці, освітленої місяцем, блиснули погони і залунав похабний сміх білогвардійців, що йшли на нас. Ми несподівано зіткнулися лице з лицем.

— Хто йде?—гукнув один вусатий.

— Оборонці пролетаріату!—відповіли ми, наче змовившись, та зупинились, не роблячи жадного руху.

Так пройшла хвилина, за яку приголомшені білі (їх було чоловіка вісім) приходили до тями.

І ми вислизнули у них з-під носа, лишивши їх дивуватися власному спантеличенню. Вже після того, як ми сховалися за тинами городів, нам довелося на бігу відстрілюватися, і ми відстрілялися і втекли.

За лінією залізничного шляху ми нарешті натрапили на один із своїх полків, що, виявилось, ще не загинув. Командир його безпечно спав на возі на чистому повітрі під дикою грушею і ніяк не бажав зрозуміти, що його оточили. Насилу ми йому втокмачили це та примусили його набрати бойової готовності.

Але наше завдання полягало не в цьому. Тримаючи лінію на Конопот, ми пройшли увесь світанок лісами і ледве тільки сіли пожувати сухаря, забравши на дуже хорошу круглу лісову лоштинку, вирішивши дати віддихнуть коротким милуванням з природи розумові та волі, що знемогли від безперестанного руху, як у ту ж мить за це й поквиталися.

Нам судилося на цій лоштинці побачити видовисько, що жахливішого від нього уявити не можна.

Ледве ми сховалися, почувши тупіт, що все зростав у напрямку до нас, в навалений сушняк, як на лоштинку вилетіли денікінські кіннотчики, які без жалю гнали перед собою полонених того самого полку, що його командир спав під грушею. (Номера цього полку мені не хочеться називати).

Смертельно загнаних, побитих полонених (їх гнали на увесь кар'єр) розігнали по лошині колом і, заїхавши з тилу та з середини, розпочали рубку на живій мішені.

Це було не квапливе звірство, а смаковите знущання садизму. Ті, що рубали, гаялись, перебалакувались. У них було доволі вільного часу для цього заняття.

І однак, що зворушує більше за все,—жодного крику, жодної жалоби, ні єдиної прозьби про помилування не подали люди, яких рубали. Вони стояли, чекали удара, лише шулячись плечима та закриваючи очі піднесеною рукою—ліктем чи долонею,—щоб не бачити нещадних ударів шаблі.

Ми обидва бачили все це і не могли одвести очей. Але ми не зробили ні єдиного пориву, розуміючи, що він погубить не лише нас, але вкупі з нами і те завдання, якого ми ще не виконали.

Ми піднялись із своєї схованки після уходу денікінців і мали мужність мандрувати далі по накресленому маршрутові і до поставленого завдання, що його ми виконали.

Ми зв'язалися з частинами, які проходили по лінії на північ, і зняли з ешелона башкирів, що ішли на Юденіча, для одноразової операції на нашій ділянці.

Два полки були одбиті і становище нерівноваги на цьому фронті получило допоміжний штовхан, з якого й почався наш подальший щасливий рух уперед (на південь).

Назавтра на станції Бахмач з броньовика, що на ньому мене частували кукурудзою і що на ньому я спочивав від пережитих подій, я помітив людину, яка гуляла по перону станції, що всім нагадувала собою мого вчорашнього помічника—уральця. Вся різниця була в тому, що той був чорноголовий, а цей був з цілковито сивою головою.

Стояла спека і він, знявши кашкета, витирав піт із шиї хусткою, коли я його помітив і перестав їсти кукурудзу.

Я в ту ж мить скочив з броньовика та побіг до людини, щоб пересвідчитись, що я не помиляюсь. Це був він.

Певно дуже диким здався йому погляд, що ним я подивився на нього, бо він, протягуючи мені руку, усміхнувся непевною усмішкою, не розуміючи, що зі мною.

Я зробив злочин. Не розуміючи чим це може кінчитись, я потяг, уральця до віконця вокзала, що було темне з середини, і показав йому його відображення в шклі (замість дзеркала).

Уралець подивився лише на секунду, зрозумів на що я звертаю його увагу, і слідом за цим він назавжди втертяв розуміння всього, що його оточувало. Він збожеволів.

Він упав у ту ж мить в тихе божевілья і став слабоумним ідіотом, нездатним ні на що: це була реакція, що, можливо, все одно наступила б після пережитого, але цей привід був переважанням збентеженого орга-

нізму, ладного кожному хвилину зрушити, і я до цього часу почуваю на собі провину за його загибель.

Од видовища німої рубки, що її ми спостерігали в лісі, він лише посивів, але од видовиська своєї сивої голови—зійшов з ума.

Справа психоневрологів розгадати цю шараду.

Я гадаю, що він у момент спостерігання рубки був не досить активним або не розрядив нічим напруження, що створилось тим видовищем, якому ми не в змозі були перешкодити, зв'язані повинністю свого завдання—спастися становище на нашій бойовій ділянці.

Я зразу ж після цього брав участь у бою: я повів башкирів та був з ними у наступі. Від того, певне, й лишився цілий. А він мусив повертатися в підпілля, звідки був тимчасово командирований до мене для зв'язку, і не мав нагоди негайної розрядки.

Я, мабуть, двічі винуватий за його долю, коли, зв'язавшись з башкирами, звільнив його, сказавши, що він мені не потрібний та може повертатися назад (у запілля).

Мені ніколи було роздумувати над живою, людською душею. Я вбачав у ньому лише одиницю, що її я пересував, ні трохи не турбуючись про неї.

Я інстинктом вів свою лінію безперервного руху. Але ж кожному даний такий інстинкт, і бойові зрушення калічать людей лише тоді, коли сплутуються два пляни.

Одно діло—бій, та інше—організація підпілля.

Для того ж і для іншого потрібна інша свідомість та інша якість напруження.

(З російської переклав —Т. М.)

М. КРИНИЧНИЙ

НА НОВИХ ЗЕМЛЯХ

Через Урал нам довелося їхати двічі. Восени, коли гори, розгубивши зелений колір, натягували чудове золотисте вбрання—і тепер, на весні.

Чудовий Урал. І важко було б сказати, коли він кращий—тоді чи тепер?

Бузьенькою стежкою кружляють по горах сталеві струни рейок і шумливі річки серед зеленого килиму... Сім, Ай і інші. Багато їх. З'являються звідкільсь з-за обрїю і так само раптом зникають у зеленій гушавині. Одна з них довго тягнеться коло залізниці, часом перерізує шлях, знов іде поруч, а десь у далені зникає у горі і знов виходить на поверхню свіжою і холодною.

Зрідка в горах побачиш димок. Він в'ється в верховіттях дерев, стелиться сивим туманом, зникає. Це поїзд. Він вийшов з якогось невеличкого Уральського залізничного вузла й пішов на рудні за золотом, за рудою.

І вночі живе Урал. Пливуть назустріч білі горошинки світла, наближаються, зростають, а коли підходять близько, то можна вглядіти силуети людей, навіть рухи. Це—рибалки. Вдень вони налагодили човни, смолоскипи, наточили остроги. Вночі на полюванні, а рано-вранці повернуть додому, розподілятимуть здобич.

Урал—це ворота в Сибір, Казакстан, на Близький і Далекий Схід радянського Союзу.

Хай учені заперечують правильність підрозділу нашого материка на Європу та Азію, пропонуючи назвати його весь одним словом, але ми з великим зацікавленням чекали стовпа, який штучно визначає кордон Європи й Азії.

У вагоні багато переселенців. Вони сплять скрізь, де тільки можна було примоститись. На першій, другій, третій лаві покатом, на підлозі, втомлені довгою подорожжю з далеких країв. Здебільшого з Херсону, Зінов'ївщини, є з Дніпропетровського, Київщини.

Мій співбесідник теж українець, здається з Таращі. Молодий, але високий і гнучкий, немов лозина, з широкими долонями, втомленими, але енергійними очима на спеченому сонцем обличчі, він уперто вдивляється в вікно, біля якого просидів всю ніч.

З самого початку нашої подорожі він цікавить мене більше за всіх. Перший раз я зустрів його в поїзді і другий у степу зовсім за інших обставин. За кілька днів нудної їзди в вагоні він розповів, як минулого року в них на селі сподівалися на врожай.

— Добре орали, добре сіяли, соломі вигнало он яку, а коли саме треба було зернові наливатися, коли треба було дощу,—припало сонце і врожай пропав... І тіснота,—додав він,—така тіснота, що край...

— А тепер?

— Тепер до Казакстану...

Сказавши це, він кілька хвилин стоїть мовчки, вдивляючись у зелений килим лісів, у типові сибірські селища, у дивовижний визерунок гір, що протягом довгого часу слався перед поїздом, тікаючи за обрій.

Прокидалися люди, лагодились снідати, бряжчали чайниками, їли сало з хлібом.

Якийсь дідуган, що допіру звішував ноги з третьої полиці, теж розклав речі, витягнув сніданок і покликав:

— Сашко, а йди-но сюди, будемо снідати...

Той пішов, а повернувшись одразу почав розмовляти. Кілька шматків хліба й сала ніби зміли втому і він заговорив ще з більшим запалом і енергією, хоч і проривалися у нього подекуди сумні нотки.

— От, їдемо з батьком, а що воно там?.. Може добре, а може... їздив наш сусід Петро, каже землі багато, а користи... знаєте, як той «хал» — підїхав з волами до моря та й кричить: «Ой, води!»... а погнав волів—не п'ють... Може й не так...

Він замовк, а мені ще довго чулися тривожні нотки в його голосі. Справді, їдуть з родинами на нові землі, а чи ж добре там буде? А може погано?..

— Майте на увазі, що ото їдуть і нічого не знають. Хоч би у земельних органах порадилися, а то так...

— Звідки ви знаєте?

— Сам їздив... До Амура з кумпанією їздив. Як виїжджали, то вирішили, що колективом працюватимемо, а як доїхали, то—хто куди... Землю тільки носом орати з нашими...

Невеличкий, але коренастий з рідкою борідкою і жвавими очима селянин, що виїхав з Херсонської округи, вже обїхав майже увесь Сибір, а тепер прямує до нового місця—Казакстану.

Як пізніше нам довелося взнати, цей селянин з Херсонщини мав рацію. Саме там, куди їхали кілька родин переселенців, плянового розселення немає. Було зроблено примітивно. Поїхав ходок, побув у родичів, взнав, що землі багато і земля добра, покликав інших.

А чи ж прийме громада, чи ж буде земля—це питання висіло в повітрі. Їхали саме тоді, коли відбувалося ще землевпорядження, обслідування вільних і гідних земель, їх облік...

***

З останньої пересадки настроїв у мого співбесідника почав помітно спадати. Десять геть позаду залишилися гори. Назустріч ще біг березняк, але все частіше ми потрапляли в смугу рівного широкого степу.

За годин три й березняки минули, ми вїхали в смугу, де лише степи і простір безкрайї, неосаяний.

— Да, степ...—бовкнув хтось позаду і всі обернулися. Це був дорослий селянин з широкою, чорною бородою. Він чухав потилицю і вже знову мовчав, дивлячись у вікно, не звертаючи жодної уваги на десятки три-вожних запитів.

— А що ж, коли степ?.. Степ, та й степ... земля.

— Як у морі вода — зримував хтось і одірвав. Десь далеко, далеко з'явилась темна смуга. Вона наближається, росте, шириться, ще за кілька хвилин усі зрозуміли, що то горів степ...

Балачки, що весь час точились навколо важкої селянської роботи, навколо глитая, його хитрощів, що особливо яскраво виявилися в сьогорічну хлібозаготовну кампанію, навколо форм землекористування, тепер перенесені на степ, його властивості, його здатність давати добрі врожаї.

Мій співбесідник давно вже покинув мене.

Він навмисно поступився козакові місцем і тепер терзає його тисячами запитань. Йому таки пощастило. На минулій зупинці в нього був такий же сприятливий випадок докладно поговорити з козаком про тутешнє життя-буття.

Козак не розумів ні російської, ні української мови, а Сашко по-козацькому. Тепер справа була краща. Сашко розпитував його, а той відповідав.

— Киргизи?

— Джок... Менин казак...

— Чого? — перепитав Сашко.

— Казак, паньмаєш—казак... свой республика...

— Так, так—захитав головою мій колишній співбесідник.—А робиш що?

Той довго ширить очі, намагаючись зрозуміти про що його питають, і мовчить.

— Робиш що?.. Делаєш...

— Усе делаєш... Лошадей ганял, кумиз делай. Джакси кумиз...

На одній зупинці обидва вони вилізли, десь зникли, а коли повернулися, то козак був задоволений і все облизував губи, а Сашко плювався і був сердитий. Вони обидва ходили пити кумис.

— Панімать нада, понімаєш? — говорив козак.—Джакси кумис. Цаппата. Джакси *).

Через годину ми були на конечній станції—у Кустанаї.

Ми приїхали.

***

Геть-геть згодом випадок знову звів мене з моїм старим знайомим.

Але наперед скажемо кілька слів про умови роботи у Казакстані. Перш за все щодо масштабів.

*) Джакси—хороший, добрий. Мєйин—я.

Маштаби тут справді такі, що українцеві, що допіру приїхав з України, може аж вслосся сторч стати. Взяти хоч би такий невеличкий приклад, як віддаленість районів і сіл од округи: триста, чотириста, п'ятсот верств, іноді буває й з гаком, і до того ж ні телефону, ні телеграфу—самий щільний і самий вірний зв'язок—кіньми, на верблюдах і пішки. І так все і в усьому.

Маючи доручення нашої степової редакції, мені треба було об'їхати 2—3 райони, тобто 500—600 верств.

Якби ви побачили невеличку конячку, худеньку і низеньку, яку в нас на Україні характеризують одним словом—шкапеня, то ви мабуть довго думали б, чи їхати, чи зачекати. Ну, куди їй бідолазі... Адже 600 верств не кіт наплакав.

І скільки я не думав, а все ж мені довелось таки їхати на отій самій шкапині.

Маленька конячка, якій, здавалося, тільки-но й не вистачало здохнути, везла нас уже п'ятий день, роблячи по 70—80 верств на день, але й не думала здихати. Це було перше, що примушувало дивуватися й шукати іншої мірки для оцінки тутешнього життя. Адже наша коняка, хоч би й добра, після такого прогону околіла б уже на третій день.

Ми вже проїхали понад 300 верств і побували принаймні у десятках сіл і селищ. Великі й маленькі, з хатинками із саману або з ґрунту (дерева нема і коштує воно дорого) усі вони здебільшого розташувалися край озер, що їх так багато розсипано по цьому Казакстану, рідше в ярах на голomu степу.

Ми спізналися і допустились уже одної дурниці. Сонце давно вже повернуло до обрію, а ми ще в степу, перед нами велике озеро Убаган, об'їжджати яке треба десятки верств. Тоді візник вирішив використати маленький місточок з нарізаних гілок.

Він зліз із воза, віддав мені віжки і кілька разів то підходив, то відходив, подовгу розглядав щось і зідхав. Я не розумів чого він так непокоїться.

Коли я думав був його запитати, він підійшов до воза, мовчки взяв коня за недоуздок і повів; не встиг кінь ще ступити на містка, як візник закричав:

— Бий, бий! Ай-ай-ай! Бий...

Голос йому був остільки розпачливий, злий і переляканий, що я поспішив виконати його бажання і немилосердно почав батожити по боках не менш здивованої шкапини.

Коли в неї хруснуло щось під ногами, вона наїжилася, плигнула і, тим врятувалася. Мій візник сказав потім, що озеро Убаган має властивості засисати і коли б провалився кінь на містку, то йому вже не вилізи. Поступово, але неодмінно його затягнула б грязюка...

Надходили сутінки. Сонце сховалось за обрій, звідкись здалека потягнув приємний струмись свіжого повітря. Позолотів степ, зашумів, і широка

хвиля побігла з краю в край. Те ж море, тільки без білого шумовання і плюскоту.

Зовсім стемніло, коли ми доїхали до чиеїсь стоянки. При дорозі стояло кілька возів, прив'язані коні їли овес, деякі з них вже плигали по степу, високо піднімаючи голову і брязкаючи ланцюгами.

Коло возів вовтузились люди, збираючись на ночівлю.

Ми приїхали, з нами поздоровкались і швидко забули.

— З Кустаного будете?.. Далеко, далеко... верстов сто п'ятдесят... з гаком...

— Да, з гаком!..

— А з чаєм же як? Поставимо?—Запитує хлопець коло воза.

— Став... На голові нагрієш хіба?..

— Чого на голові! Ось я зараз!..

Хлопця вже немає біля воза, він зник у темряві, а ті, що zostалися, крутять цигарки, повільно і втомлено балакають.

— Сашко, ти?

Позаду щось зашаруділо, потім виринула довга, гнучка постать хлопця.

Як загорілася суха степова трава, можна було цілком переконатися, що це він, старий знайомий Сашко. І він мене пізнав.

— Ну, що, як?

— Ніяк,—засміявся він.—Погано, і не звикну. Сто бачили того з борідкою? На нього й працюю. То ж то пропонував, щоб їхали. Продавайте, казав, усе дома, а як продали, то працюю каже зі мною, частину мати-меш. Звісно вже, яка частина! Таскав своїх до колективу і землі певно б одержали і реманенту, так куди ж...

Він безнадійно махнув рукою і позіхнув.

А трохи подумавши, сказав:

— Та мабуть сам піду, і чорт з ними, до комсомолу записався...

— Он у Рязанцевському комсомольці кажуть усі артілі до купи звели, з трьох малих одну велику зробили, а в нас народ... ішаки—й ті краще... упертий... І нема нічого, а мнеться, боїться... тьху!

До пізньої ночі засиділися розмовляючи. Сашко розповів мені, як взимку всі комсомольці чистили й труїли зерно, як на весні палицями били качок на городах, про свої останні відвідини аула.

— Живуть вони гірше за нас, не кажучи вже про Україну, а про тутешніх. Земляні будівлі, а в них тісно, бруд, блохи. Оце як культпохід був, то їздили ми туди. Ой же ж і частували! Їжа одна—бішбармак. По їхньому біш—п'ять, бармак—палець, то по нашому виходить, що їжу звати—«п'ять пальців». Наріжуть шматочками тісто, м'ясо, зварять, поставлять казан і їдять. Шановним гостям сам господар своєю пучкою першу порцію в рота пхає...

Сашко гидливо скривив губи й замовк.

— Культури бракує. Яку силу людей, культурних радянських людей потрібно ще нашому радянському Казакстану. От де влаштовувати культпоходи, працювати не покладаючи рук!..

Сашко казав правду. З аулом нам теж довелося познайомитися. Ми бачили навіть нові селища Казакські—колективи, але це тільки оази, а взагалі як багато ще треба робити і зробити.

Ми засиділися. Вже біла смужка простягнулася на сході, перерізуючи вздовж далекий, степовий обрій.

Повівав вітрець і приносив з собою солодкі пахощі віковичного степу.
